

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Бех В.П.

Рецензія на цикл робіт С.Д. Максименка, В.В. Клименка, А.В. Толстоухова «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості», поданих на Державну премію в галузі науки і техніки у 2010 році

Національна академія педагогічних наук України у 2010 році висунула на здобуття Державної премії в галузі науки і техніки цикл робіт докторів психологічних наук, професорів С.Д.Максименка і В.В.Клименка та доктора філософських наук, професора А.В.Толстоухова за загальною темою: «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості», що є результатами багаторічних фундаментальних досліджень і не має аналогів у дослідженнях зарубіжних вчених.

Оригінальність концепції С.Д.Максименка, В.В.Клименка і А.В.Толстоухова «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» полягає у тому, що вона побудована на принципах цілісності, єдності свідомості і діяльності, що дозволяє три відносно самостійних явища онтогенезу людини: зародження, становлення і здійснення (самореалізації), розглядати у взаємодії і взаємовпливах одне на одного. Водночас вітчизняні і зарубіжні дослідники їх вивчали як окремі предмети дослідження без взаємного впливу один на одного.

Концепцію реалізовано у національній системі науково–дослідних інститутів та навчальних закладів України, у яких відбувається процес навчання і виховання вітчизняної молоді, і частково перекладено на англійську мову – вийшла друком і розміщена в мережі Інтернеті для англомовного користувача.

Загальний **обсяг циклу робіт** складається з 29 книжок, у тому числі з 15 монографій, 6 підручників та 8 навчальних посібників і словників. Загальний тираж 15 монографій становить 92500 тисяч примірників. Всі книги зареєстровані у міжнародних журналах, що містяться в базі даних SCOPUS. Загальний тираж 6 підручників становить 47000 примірників. Загальний тираж 8 навчальних посібників і словників складає 16000 примірників.

Експертна оцінка здійснена на основі **принципів** наукової і науково–технічної експертизи, що викладені у ст. 3 Закону України «Про наукову і науково–технічну експертизу», а саме врахування світового рівня науково–технічного прогресу, норм і правил технічної та екологічної безпеки, вимог стандартів, міжнародних угод; експертиза громадської думки щодо предмету експертизи, її об'єктивна оцінка; відповідаль-

ність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій експертизи.

Предметом експертної оцінки, відповідно до вимог ст. 2 «Завдання наукової і науково–технічної експертизи» Закону України «Про наукову і науково–технічну експертизу», є наступне:

- перевірка відповідності концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» вимогам і нормам чинного законодавства;

- оцінка відповідності концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково–технічного прогресу, принципам державної науково–технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності;

- аналіз рівня використання науково–технічного потенціалу концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості»;

- прогнозування науково–технічних, соціально–економічних і екологічних наслідків реалізації концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості».

Концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» не суперечить жодним вимогам і нормам чинного законодавства України, оскільки сприяє більш глибокому вивченню творчого потенціалу особистості людини і виробничих сил країни, а її втілення у практику призводить до накопичення так званого соціального капіталу, що в умовах переходу світової спільноти до інформаційної фази розвитку і побудові на теренах Об'єднаної Європи економіки знань сприяє як виходу України на передові позиції науково–технічного прогресу, так і органічному її входженню до європейського загалу. У цьому одночасно полягає теоретична актуальність і практична та економічна доцільність реалізації цієї концепції.

Найбільш складним і відповідальним елементом експертизи є оцінка відповідності концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» сучасному рівню наукових і технічних знань, оскільки тільки у сучасній психологічній науці існує понад 50 концепцій особистості, її креативно–спонукальних джерел біологічної і соціальної активності.

Концепція С.Д.Максименка, В.В.Клименка і А.В.Толстоухова, що була подана на здобуття Державної премії в галузі науки і техніки 2010 року, аналогів ні у вітчизняній, ні у світовій практиці не має, оскільки їй властивий комплексний характер, вона стосується цілої сукупності механізмів і умов творення і відтворення людини, а саме:

- 1) заглиблюється до субстанційної глибини Всесвіту, оскільки досліджує експериментально–генетичним методом енергетичний потенціал вихідної одиниці – нужди за межами її реального носія – живої людини і вивчає її прояв і буття у відносинах між протилежностями, на які розірваний біот живого – чоловічим і жіночим початками, біологічним і соціальним, раціональним і ірраціональним;

- 2) визначає нужду як «суперечливу, рухливу і енергетичну єдність біологічного і соціального, як втілення і можливість подальшого нескінченного втілення людського у людське, як те, що моделює і реалізує рух особистості, і є вихідною всезагальною одиницею – носієм особистісної

природи психіки людини» і формалізує низку її атрибутивних властивостей: гетерогенність, здатність до саморозвитку, її спрямованість, що є ортогенезом, здатність до породження живого, втілення у породжену нею живу істоту; афіліативну природу, дійсною формою буття якої є любов; нескінченність її існування; у поєднанні вони трансформують у онтогенезі людини потужні соціальні впливи у біологічні (морфологічні) та психологічні структури (Див.: С. 10 концепції);

3) формалізує низку психологічних механізмів, що є новоутвореннями функціонального походження і розгортають особистість у вертикальному просторі: тропізми – систему ростових рухів організму; інстинкти – систему внутрішнього чуття у експансії життя; інтелект – раціональне пізнання, що спрямоване на освоєння зовнішнього світу, до оцінювання стану і загроз екологічних проблем і опанування змісту ноосфери;

4) відтворює оригінальні функціональні механізми та енергетику творчості через дії мислення – відображення невідчутного, почуттів – ставлення і оцінка довкілля, уяви – відображення ще неіснуючого або невидимого, що означає дослідження особистості людини на трьох структурних рівнях побудови Всесвіту: ірраціональному, раціональному і надраціональному;

5) доводить, що психомоторика матеріалізує і структурує внутрішній світ особистості шляхом створення специфічних новоутворень – функціональних органів – образів, почуттів та думок, а натхнення виводить особистість за межі вже пізнаного;

6) розгортає екологічну складову у процесах творення і відтворення особистості людини у першу чергу не як постійну загрозу життю, а як сферу практичного розуму, що завдяки сучасній науці перетворює живу природу, а точніше розумну живу природу, на домінанту в екологічній культурі особистості;

7) піднімається до ноосфери як невичерпного джерела буття смислів/знань і накопиченого досвіду світової і вітчизняної спільнот, архетипів мислення і дії, ментальних алгоритмів або автоматизмів побутової і виробничої поведінки, що робить людину надзвичайно потужною у онтогенезі і філогенезі, а також ефективним рушієм соціального і економічного прогресу, особливо з огляду на перехід до провідної ролі духовного виробництва, суспільства знань і знанневої економіки, до якої прагне Об'єднана Європа і Україна;

8) окреслює контури оригінальної моделі онтогенезу особистості людини, що системно враховує впливи сукупності чинників, які функціонують у горизонті підсвідомого, свідомого і надсвідомого і одночасно тиснуть на неї, а психологічні механізми зародження, становлення і здійснення працюють разом, в кожному всі три: у здійсненні особистість зароджується у новій якості, а становлення є підґрунтям для нового злету до самої себе.

Варто окремо оцінити цю концепцію щодо відповідності її сучасним тенденціям науково-технічного прогресу, оскільки саме вони визначають темпи і спрямованість загальноєволюційного просування світової спільноти по шкалі часу, а відтак і долю винаходів і пропозицій, врешті практичну цінність і долю науково-дослідних проєктів. На нашу думку, ця концепція є доцільною і своєчасною, оскільки перехід від техногенного до інформаційного розвитку гостро потребує новітніх підходів до формування особистості XXI століття і третього тисячоліття, розкриття більш

глибинних енергетичних джерел її саморозгортання і самореалізації у реаліях становлення інформаційної єдності світової спільноти, значного нарощування енергетичної потужності соціального капіталу і спрямування людини на орбіту повсякденного космічного життя і виробництва.

Відповідність поданої концепції принципам державної науково-технічної політики молодшої української держави слід оцінити через проблематику науково-технічних розробок, що закладена у комплексно-цільові програми підтримки науково-технічного розвитку України, що формуються і подаються на затвердження уряду країни Національної Академією наук України. У них, як відомо, значне місце і важливу роль відведено нарощуванню виробничих сил країни, у яких людина та її професійна підготовка до праці посідають чільне місце.

Отже, концепція «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» є гуманітарно орієнтованою і цілком вписується у русло новітньої державної науково-технічної політики України, оскільки має людиноцентристський характер і спрямована на створення позитивних умов для повної самореалізації особистості у дискурсі становлення інформаційної фази розвитку і превалювання у суспільстві знань духовного виробництва над матеріальним.

Концепція С.Д.Максименка, В.В.Клименка і А.В.Толстоухова цілком відповідає вимогам екологічної безпеки, оскільки екологічний імператив стає одним із чинників, який проаналізовано у її контексті, отримує подальше теоретичне осмислення і практичне спрямування. Автори концептуально переосмислюють вплив екологічного чинника і розкривають його позитивну функцію взаємодії з людиною у контексті формування відповідної екологічної культури, пролонгуючи їх взаємовідносини у майбутнє під виглядом ідеї Еко-Майбутнього людини.

Щодо оцінки економічної доцільності або ефективності концепції С.Д.Максименка, В.В.Клименка і А.В.Толстоухова «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» варто погодитись з оцінкою Національної Академії педагогічних наук України, висловленою у комплекті документів на Державну премію України в галузі науки і техніки за підписом академіка Національної Академії наук України, Президента Національної академії педагогічних наук України В.Г.Кременя, оскільки ця концепція насправді «відкриває нові напрями дослідження психології особистості і сприяє підвищенню ефективності навчального процесу в освітніх закладах» країни.

Внесок авторів С.Д.Максименка, В.В.Клименка і А.В.Толстоухова у розробку концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» є співвимірним, оскільки кожен з них подав оригінальний блок.

С.Д.Максименко обґрунтував нужду як механізм зародження особистості людини за відомим принципом флорентійського натураліста Ф. – «живе – тільки від живого», – і тим самим органічно вписав її у світову наукову спадщину і фундаментальну психологічну науку, оскільки подав її як «інтегративне об'єднання двох глобальних прагнень/потягів – розмноження та взаємодії (біологічного і соціального)» (Див.: Максименко С.Д. «Генезис существования личности». – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с., С. 92);

В.В.Клименко відтворив механізми здійснення особистості, до яких входять наступні складові, що мають бути в основі розбудови вітчизняної

державної стратегії інноваційного розвитку країни: людина – феномен природи і ноосфери; механізм творчості; мислення, почуття як ставлення і оцінка довкілля; уява – відображення неіснуючого; енергопотенціал як здатність до дії; психомоторика – одухотворена жива машина; натхнення – вихід за межу пізнаного.

А.В.Толстоухов органічно дослідив екологічний імператив, або умови, за яких підстава – зміст особистості людини, її генетична програма або потенціал, що детермінується нуждою, – може розгорнутись у повноцінну особистість людини – виробника і людини – творця нового глобалізованого світу на засадах набуття нею певного рівня свободи мислення і дії, а також накопиченого власного енергетичного потенціалу.

Іманентний, або **внутрішній зв'язок** між частинами циклу робіт цих авторів виявляється у системному аналізі С.Д.Максименком і В.В.Клименком **підстави явища** – саморозгортання атрибутивних можливостей особистості людини і дослідженням А.В.Толстоухова зовнішніх **умов буття явища**, що репрезентовані екологічним імперативом, у якому матеріалізовані вимоги Всесвіту до біоту розумної живої матерії, для життєзабезпечення якого формується і стало функціонує ноосфера.

До **проблемних аспектів** цього циклу праць необхідно зарахувати наступне:

- по–перше, введення категорії «любов» у семантичне поле, що формується навколо базової категорії «нужда», є досить проблематичним і потребує спеціального обґрунтування, оскільки діти народжуються не тільки в любові, а й у випадку застосування насилля, відвертої нелюбові, шлюбу за контрактом, наявності сурогатної матері, а також при штучному заплідненні;

- по–друге, введення категорії «механізм здійснення» не сприяє включення напрацьовань автора до вже напрацьованого психологією, соціологією і педагогікою теоретичного матеріалу, що розглядає цей же процес як самоактуалізацію, саморозвиток, саморозгортання і, врешті, самореалізацію особистості;

- по–третє, залишаються недостатньо з'ясованими взаємозв'язки і взаємодія між екологічною сферою і ноосферою, з одного боку, і особистістю – з іншого.

Концепція С.Д.Максименка, В.В.Клименка і А.В.Толстоухова «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» **була предметом громадського обговорення** на засіданні Президії Національної академії педагогічних наук України 16 березня 2010 року, на якій були присутні 24 з 28 її членів і двоє запрошених фахівців. У її обговоренні взяли участь провідні вчені – академіки НАПН України В.Г.Кремень, І.Д.Бех, В.І.Луговий, О.Я.Чебикін і академік–секретар Відділення педагогіки і психології НАПН України Н.Г.Ничкало, а також члени–кореспонденти НАПН України М.М.Слюсаревський, В.П.Кравець та ін. За результатами прилюдного відкритого обговорення науковцями ця концепція отримала позитивну оцінку та підтримку науковців.

Рівень використання науково–технічного потенціалу концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» необхідно визнати задовільним, оскільки вона викладена у 15 монографіях, 6 підручниках і 8 навчальних посібниках та словниках і видана загальним тиражем 155500 тисяч екземплярів, що робить її доступним для науковців, докторантів, аспірантів, магістрів, студентів психологічних

і соціологічних спеціальностей, а також для усіх тих, хто бажає ознайомитися з нею у процесі самоосвіти і роботи над науково–дослідними проблемами.

Прогнозуючи науково–технічні, соціально–економічні і екологічні **наслідки** реалізації концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості», можна визнати, що вони повинні бути позитивними, оскільки розкривають глибинні основи і джерела саморуху механізму онтогенезу особистості людини, а також спрямовані на створення позитивних екологічних, семантично–сміслових і енергетичних умов для її самореалізації.

Теоретична цінність циклу робіт С. Д. Максименка, В. В. Клименка і А. В. Толстоухова «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості», поданих на Державну премію в галузі науки і техніки у 2010 році, полягає у тому, що ця концепція здатна швидко перерости у сталу теорію онтогенезу особистості людини у дискурсі саморозгортання соціального світу, тобто з врахуванням законів і закономірностей підсвідомого, свідомого і надсвідомого горизонтів, чого так гостро вимагає знання економіка, що формується на теренах Об'єднаної Європи. До цього прагнуть вчені, що прогнозують розвиток планетарного людства у вимірі Близького і Дальнього Всесвітів, наприклад Міжнародне філософсько–космологічне співтовариство, окремі дослідники, що вивчають можливість людини у дискурсі поширення впливу нанотехнологій на організм людини.

Практична цінність запропонованої концепції «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» полягає у тому, що вона сформувала якісно новий напрям у психології – генетична психологія, а також у тому, що на її основі розширено коло досліджень психології особистості. Ідеї концепції утворюють низку ідеологем у дослідженні онтогенезу особистості людини, наприклад момент зародження особистості, генетико–модельючий розвиток людини, функціональні органи особистості людини, структура внутрішньоособистісних органів людини, формування позитивних замість панівних кризових взаємин особистості з екосферою, відтворювальна функція ноосфери, енергоінформаційна, або польова, форма життя.

Особливу практичну спрямованість концепції надає можливість розробки психокорекційних технологій оптимізації психічних станів людини, розробка і впровадження новітніх технологій формування і соціалізації особистості, психокорекцій деструктивної поведінки молоді і педагогічних технологій для освіти, підвищення кваліфікації психологів–практиків і педагогів, вихователів дошкільних навчальних закладів.

На основі вищевикладеного логічно зробити **наступні висновки**:
1) цикл робіт докторів психологічних наук, професорів С.Д.Максименка, В.В.Клименка і доктора філософських наук, професора А.В.Толстоухова «Психологічні механізми зародження, становлення, здійснення особистості» є оригінальною вітчизняною концепцією, яка не має світових аналогів і цілком відповідає вимогам до наукових праць, поданих для отримання Державної премії України в галузі науки і техніки;

2) ця концепція є гуманітарно орієнтованою і має значний евристичний потенціал та практичну спрямованість на розширення фундаментальних засад філософії у контексті нового погляду на зародження життя людини і світоглядних засад формування особистості ХХІ століття; удосконалення

методології сучасної науки стосовно використання евристичного потенціалу генетико–моделюючого методу; збагачення фундаментальної або теоретичної психології у питанні поглибленої розбудови оригінального напрямку – генетичної психології; модернізації сучасної вітчизняної і світової педагогіки у дискурсі технологічного удосконалення процесу навчання і виховних практик, а також поглиблення дистанційної освіти і самоосвіти протягом життя і тому **заслуговує на присудження її авторам** докторам психологічних наук, професорам **С.Д.Максименку, В.В.Клименку** і доктору філософських наук, професору **А.В.Толстоухову** **Державної премії в галузі науки і техніки за 2010 рік.**

Бех В.П. Рецензия на цикл работ **С.Д. Максименко, В.В. Клименко, А.В. Толстоухова** «Психологические механизмы зарождения, становления, свершения личности», представленных на Государственную премию в сфере науки и техники в 2010 году

Beh, V.P. Review of the cycle works **S.D. Maksimenko, V.V. Klimenko, A.V. Tolstouhova**

Дмитрієнко М.Ф. Рецензія на книгу: **Буряк Л. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи. – К., 2010. – 368 с.**

Останнім часом ми є свідками особливого інтересу науковців до переосмислення історіографічної спадщини своїх попередників, її окремих складових, що протягом тривалого часу в силу різних причин залишались за межами дослідницького поля. Змістово–концептуальне розширення та поглиблення досліджень дозволяє відновити цілісність української історіографії, осмислити багатовекторність тематики та пріоритетність її напрямів, доповнюючи уявлення про неї як невід'ємну складову культурного простору у розмаїтті вимірів.

Монографію **Л. Буряк** «Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи», яка вийшла у світ 2010 р., можна вважати новаторським історіографічним дослідженням, що зумовлюється одразу кількома факторами. Уперше історіографічний процес другої половини XIX – першої третини XX ст. представлено з позиції присутності в ньому історично–фемінологічних студій, центром уваги яких були жінки, їхні соціальні ролі, правовий та сімейний статус. Досліджуючи одну з ключових в історії, але з часом відсунутих на маргінес проблем, авторка послуговується її важливим значення для розуміння як історіографічного процесу в цілому, так і окремих його сегментів, усвідомленням органічної спорідненості тогочасних українських фемінологічних досліджень з загальноєвропейською науковою традицією, яка демонструвала поглиблений інтерес до вивчення людини і особи жінки зокрема. Зародження та становлення цих студій в Україні, що стали органічною складовою загальної історіографічної спадщини, дає підстави розглядати ці дослідження як своєрідну предтечу сучасної історичної фемінології, її первісну форму, вибудовану згідно з тогочасними суспільними запитами, історіографічними схемами, системою філософських уявлень, ментально–психологічними характеристиками соціуму. Професійно, змістовно, багатоаспектно історично–фемінологічні студії аналізуються в монографії у контексті національного відродження, органічної єдності з поступом вітчизняної історіографії, а також як своєчасний відгук науковців на соціокультурні трансформації.

Залучаючи до свого дослідження сучасні базові поняття, такі як «історична фемінологія», «гендерна історія», «жіноча історія» **Л. Буряк** зробила подальший сміливий крок. Вона обґрунтувала правомірність, актуальність та доцільність проєкції модерної термінології на тогочасні матеріали, послуговуючись тим, що у досліджуваній період при наявності наукових праць, у яких аналізувалась жіноча складова у розмаїтті теорій, соціокультурних та правових практик, був ще відсутній відповідний поняттєво–термінологічний апарат. Запропонована термінологія відображає суть тогочасних досліджень і водночас підкреслює зв'язок між сучасною та попередньою традиціями, формуючі нові смислові та концептуальні перспективи щодо наукових розвідок. Ще одне поняття «український історичний наратив», що має багатоаспектне звучання і широко використовується істориками як категорія доби Постмодерну, надало дослідниці можливість розширити коло джерел, залучаючи до реконструкції фемінологічного сегменту не тільки історичні праці, але й